

Türkiye hakkında, diğer milletlerin temsilcileri nezdinde geniş, olumlu bir ilgi ve takdir uyandırabilmek, Karagöz oyunumuzun Türklüğünü onaylatabilmek ve Kütüphanemizin geniş Karagöz Koleksiyonu'nu tanıtabilmek fırsatı verdiklerinden do-

layı başta Millî Eğitim Bakanlığı'mız'a, Genel Müdürlüğümüz'e ve broşürümüzün bastırılması ile gerekli kitapların satın alınmasını sağlayan Millî Kütüphaneye Yardım Derneği'ne en derin saygı ve teşekkürlerimizi arz ederim.

MİLLÎ KÜTÜPHANE KARAGÖZ KOLEKSİYONU

Geleneksel bir Türk Tiyatrosu dalı'nın dokümanları*

Türk Tiyatrosu'na Genel Bir Bakış

Türkiye'de ilk batılı tarzında tiyatro hareketleri 1839 tarihinden sonra başlamıştır. Bu tarih Sultan Abdülmecit'in saltanat sürdüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun «İslâhat Devri»ne rastlamaktadır. Ve Osmanlı Türkleri'nin batı kültürüne yönelme çabasına giriştikleri «Tanzimat Devri»nin ilânı tarihidir. Bu dönemde, fikir yönünden ağır basan eserler verilmiştir.

1908 yılında ilân edilen «Meşrutiyet» ve sonra gelen istibdat devri yüzünden tiyatro hayatımız sönük geçmeye başlamıştır. Fakat bununla beraber tiyatro'da sosyal problemler yansıtılmış ve milliyetçilik şuuru belirtilmiştir. «Darülbedai» kurulmuş, sistemli bir tiyatro çalışmasına gidilmiştir.

90 yıl kadar, ilk çeviri ve telif eserlerle tiyatro gerek Sarayda ve gerekse halk arasında gittikçe rağbet gören bir sanat kolu olma yolunu tutmuştur. Büyük şehirlerde bir çok özel tiyatrolar açılmış ve kapanmış, yerli oyuncular yetişmeye başlamıştır.

1923'den beri 50. yılına yaklaşan «Cumhuriyet Devri»nde Atatürk'ün direktifleriyle devletçe 35 yıl öncesi kurulan Konservatuvar'da girilen tiyatro çalışmaları şimdi meyvesini vermeye başlamıştır. Son 10 yıl içinde Türk Tiyatrosu hızla gelişmektedir. Oyuncu, yönetici ve yazar olmak üzere geniş bir sanatçı kütlesi meydana gelmiştir. Ve bu sanatçı topluluğu ile seyirci birbirlerini karşılıklı etkileyerek beraberce yetişmişlerdir. Devlet Tiyatroları, Devlet Operaları ve Devlet Baleleri ise bölge kuruluşları durumuna gelmişlerdir.

*Cenova'da 5 - 10 Nisan 1970 tarihleri arasında toplanan 9. Uluslararası Sahne Sanatları Müze - Kütüphaneleri Kongresi'nde Ahmet Borcaklı tarafından İtalyanca verilen konferansın Türkçe metnidir.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde 4 yıl öğretim süreli Tiyatro Kürsüsü'nün kurulması ise, bu sanatın bilimsel yönünü tamamlamıştır. Şimdi Türkiye'de tiyatro, opera ve bale sanatı batı ülkeleri ayarında olmak üzere gelişmiştir.

Kütüphanecilik bakımından gösterilen çabalar sonucu Millî Kütüphane'de bir Tiyatro Dokümantasyon Bölümü kuruluşuna doğru gidilmiştir. Kütüphaneci uzmanlar tarafından yayınlanan iki Tiyatro Bibliyografyası ile de 1859 yılından bu yana basılmış tiyatro ürünleri'nin künyeleri araştırmacıların emirlerine sunulmuştur.

Kısaca saydığımız bütün bu gelişim ancak 150 yıl öncesine dayanıyor. Halbuki Türklerin geçmişi tarihin derinliklerinde kaybolduğuna göre, acaba 150 yıl öncesine gelinceye kadar Türklerin hiç bir temsil sanatı yok muydu?

Geleneksel Türk Tiyatro Çeşitlerinden Karagöz

Tanzimat Devri'nden önce de Türk toplumlarının yaratmış oldukları sahne sanatları vardı. Bunları dört ad altında toplayabiliriz :

1. Karagöz
2. Kukla
3. Meddah
4. Orta oyunu

Adı geçen her dört Türk tiyatro sanatı kolunun, işledikleri konu, yarattıkları tipler gibi, bazı müşterek yönleri olmakla beraber her biri ayrı sanat dalı olarak gelişmemişlerdir.

Biz konu olarak Karagöz'ü seçtiğimiz için, bu eski Türk Tiyatrosu üzerinde duracağız. Onu tanıtmaya çalışacağız.

Karagöz Oyunu ve Karagözcü

Karagöz oyununa, kısaca hareketli minyatür diyebiliriz. Karagöz'de görünenler iki boyutludur. Bütün figürler (suretler) profil olarak dururlar. Ve perdede daima arka arkaya veya karşı karşıya dizilirler. Oyunda anakronizm esas olduğu için muhtelif tarihi devirlerin tiplerini aynı zamanda görmek mümkündür. Son zamanlarda karagöz perdesi 85 x 125 cm. boyutunda olup bir oynatım tezgâhına tutturulmuştur. Arkadan elektrik ampülü ile ışıklandırılan bu perdeye, değneklere takılmış, dana derisinden yapılmış figürler, karagözcü tarafından saydam renkleri belirecek şekilde yaslanarak hareket ettirilir ve

seslendirilir. Daha eskiden ise, «Hayâl Perdesi» denilen kalın, süslü ve iyi kumaştan yapılmış bir perdenin ortasına dikilen beyaz hassa kumaşın üzerinde, arkasına şem'a yakılarak oynatılırdı. İlk şem'a çeşidi, bir yağ kabının içine pamuk fitil konularak yakılırdı. Adı geçen ışığı aksettirmesi ve renklere şeffaflık kazandırması bakımından en iyi figürler (suretler) deve derisinden yapılırdı. Deve derisi aynı zamanda ısı ve rutubet etkisiyle bükülüp, buruşmadığından tercih edilirdi.

Oyunun bütün yükü Karagözcü ustasının omuzlarındadır. Bunun için karagöz oynatacak kimsenin işlek bir zekâya, birçok maharet ve meziyetlere sahip olması gerekir; çeşitli tipleri canlandırmak için üstün taklit hünerine, oyun içinde geçen şarkıları söyleyebilmek için, musiki bilgisine ve güzel bir sese, konu ve nükte yaratma kabiliyetine, dil ve edebiyatla birlikte geniş bir halk kültürüne sahip olması lâzımdır.

Bu çetin sanatın mensupları usta ve çirak yoluyla yetişirlerdi. Büyük üstadlardan bazıları geniş kültür, bilgi ve diğer meziyetlerinden dolayı saraylarda sultanların musahipleri arasına girmişlerdir.

Karagöz oyunu'nun Küşterli Şeyh Mahmud tarafından Orta Asya'dan getirildiği tahmin edilmektedir. Orhan Gazi veya Yıldırım Bayezit'e tasavvufa ait bir düşüncüyü açıklamak için şem'a yakıp, perde kurarak bir takım hayâller gösteren bu şahıs, bu gün Karagöz denilen hayâl oyununun temelini atmıştır. Bu gösteri şekli kısa zamanda yapılmış, Karagöz ve Hacı Evhad adı verilen iki esaslı tipin etrafında değişik karakterdeki diğer figürlerin de eklenmesiyle çeşitli konular ele alınarak halkı eğlendirmek için oynatılmaya başlanmıştır. Başlangıcı eski Orta Asya, Çin gölge oyunlarına kadar uzanan ve o zamandan beri bir çok etki ve sebeplerle, değişe değişe gelişerek bu günkü halini alan Karagöz Oyunu, en parlak devrini XVI. ve XVII. yüzyıllarda bulmuştur.

Karagöz'de Konu

Karagöz'de konu demek aktüalite demektir. Onun için her oynanan oyun yeni bir konu olmaktadır. Ve aktüalitesi geçince bırakılıp bir yenisi yaratılmakta idi. Bu kadar çabuk değişen oyunları o devirde yazılı olarak tesbit etmek zahmetine kimse katlanmamış, lüzum görmemişti. Bununla beraber, son zamanlarda zamanımıza kadar ulaşabilen 30 kadar Karagöz Oyunu, yazılı metinler haline getirilmiştir.

Üstad bir Karagöz oyuncusu için, daha önce dediğimiz gibi, konu'nun önemi yoktu. Çırakların yetişkin ustalardan öğrendikleri şey : Seyirci karşısında canlı hareketler yaratarak güzel konuşmak, aktüaliteyi iyi izlemek, duymak ve duyurmak, belirli yerlere ilgiyi çekecek sürprizler serpiştirmek, bu suretle mükemmel bir oyun çıkarabilmektir. Konu ne olursa olsun, başlamak, açmak ve bitirmek için çeşitli marifetler bulmak gerekiyordu.

Karagöz Oyununun Adı ve Rivayetler

Karagöz oyunu, adını her oyunda baş oyuncular olarak görünen Karagöz ve Hacivat tiplerinden almıştır.

Kuvvetli bir rivayete göre, Karagöz'ün Bursa'da Sultan Yıldırım Bayezit (1360 — 1403) zamanında Ulu Cami yaptırılırken yaşadığı söylenmektedir.

İnşaatta çalışan Karagöz ve Hacivat adında iki işçinin bulunduğu bahsedilir. Bu iki işçi, şakacı, hoş sohbet imiş; bir birine takılmayı, kızdırmayı çok severlermiş. Ve öbür işçiler de onları seyretmekten iş yapamazlarmış. Öyle ki cami'nin inşaatı aksamış ve uzamış. Bunu duyan Padişah da Karagöz'le Hacivat'ı cezalandırmış. Aradan yıllar geçmiş; her ikisi de ölmüş. Fakat yaptıkları şakalar bir türlü unutulmamış. Sonunda da onlara benzer figürler yapılarak perde de canlandırılmış.

Rivayetin diğer bir varyantında ise Ulu Cami'nin inşaatını geciktirmelerinden dolayı Sultan Yıldırım Bayezid'in emriyle boyunları vurulan Karagöz ile Hacivat'ı, hükümdarın pişmanlık duyarak üzül­düğü bir anda, şem'a yakarak perde'de canlandıran «Küsterli Şeyh Mahmud» bu günkü Karagöz oyununun klâsikleşmesine ve altı yüz­yıldan beri aynı adla yaşamasına vesile olmuştur.

Karagöz ile Hacivat Figürleri ve Karakterleri

Karagöz figürü (sureti) iki değnekle idare edilir. Değneklerden biri omuz başından gövdeyi, diğeri ise dirsek altından kolu yönetir. Figür sertçe hareket ettirildiği zaman, açılarak çıplak başını ortaya çıkaran, yuvarlak başlığı arka taraftan figürün ensesine bağlıdır.

Karagöz, perde'de doğru sözlü, doğru özlü, iyi niyetli, yardım se­ver, realist, akıllı ve babacan görünürse de bazen hileye saptığı olur. Cahil insan tipini canlandığından, Hacivat'ın süslü püslü sözlerini çoğu zaman bu yüzden anlamaz; ters cevaplar verir. Oyunun komik unsurlarının başlıcalarından biri budur.

Karagöz ve Tasavvuf

Tanzimat sonrası, Türk edebiyatçıları, Karagöz'ün, daha önce de açıkladığımız gibi, bir özelliği olan metinsizliği yüzünden, Türk Tiyatrosu'nun ancak Tanzimatla başladığını iddia ediyor görünüyorlar. Halbuki Türkler arasında ve ibadet unsurları arasında, dramatik danslar olan Asya dinlerinin danslı ve oyunlu ibadet şekillerine alışkın bulunuyorlardı. Hâlâ Anadolu'da yaşayan, bu eski şâmânlık devri kalıntısı oyunlar. Zeybek, Halay, Horon, Bar, Bengi vb. halk dansları, mânâlarını yitirmiş ibadet ve vecd şekillerinin günümüze kadar ulaşabilenleridir.

Tasavvufun anlamının kısaca, kişinin kendi benliğini dünya zevklerinden ayırıp, Tanrı sevgisine ve ahret duygusuna bağlaması olduğu bilinir.

Karagöz'ün bu güne kadar gelen perde gazellerinde daima bir tasavvuf ifadesi vardır. Zaten doğu edebiyatı şiirinde, perde dünya ile ahret arasındaki bir engel olarak görünür. Hayat perdesi ortadan kalkmadan ahretin hakikatı görülemez.

Hayâl perdesi de hayat perdesini ifade etmektedir. Oyundaki tipler, seyircilere bizzat kendileri hareket ediyor ve konuşuyor gibi görünüyorsa da, hakikatte onları perde arkasında oynatan da konuşuran da bir kişidir. Tıpkı dünyadaki insanları Tanrının yönettiği ve onların kaderlerine hakim olduğu gibi.

Tasavvuf inancı bütün Karagöz oyunlarında görünmektedir. Bütün oyunlar Cenabı Hakka tazimle başlar ve bir dua ile biter.

Karagöz oyununun tamamen tasavvufi maksatla gösterilmesi Yavuz Sultan Selim devrine kadar devam etmiş, sonraları Osmanlı dilinin özellikleri, şakalar cinaslar, mahalli lehçeler, şarkı ve türküler oyununda yer almıştır.

Karagöz Oynatanların (Hayâlcî) Kadrosu

- 1 — Hayâli (Usta)
- 2 — Çırak (Yardımcı)
- 3 — Sandikkâr (2. Yardımcı)
- 4 — Yardak (Hanende)
- 5 — Dayrezen = Dairezen (Def çalan)
- 6 — Hammal (Karagöz zembilini taşıyan)

¹Küsterli Şeyh Mahmud hem şair, hem de mutasavvif olduğundan, Karagöz oyununa tasavvuf çeşnisini katmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Karagöz'de Müzik

Karagöz sanatında esas olan oyundur. Fakat maniler, gazeller, şarkılar, türküler saz eserleri ve çeşitli danslar, oyunu süsleyerek tamamlayan unsurlardır.

Karagöz'deki musiki geleneksel Türk Musikisi'nin bir dalı ve hayâl sanatının damgasını taşıyan bir üslup olarak gelişmiştir. Onun konu ile ilgisi yoktur; olayların arasına serpiştirilmiştir. Fakat tiplerin karakterine uyması gözetilmiştir. En önemli nokta, oyunun esas tipleri için muayyen makamların tesbit edilmiş olmasıdır. Richard Wagner'in 19 yüzyılın ortalarında operaya getirdiği yeniliklerden biri olan, «leitmotiv»in benzeri olarak, oyunda her tip ayrı bir melodi ile temsil edilmektedir. Bu sanat ayrıntısına Türklerin 15 - 16. yüzyıldan beri yabancı olmadıkları sanılıyor.

Milli Kütüphane Karagöz Koleksiyonu

Asırlarca Türk Tiyatrosuna kaynak olan sanat estetiğinin ana hatlarını benliğinde toplayan «Karagöz Oyunu»nun koleksiyonuna, Milli Kütüphane 1960 yılında sahip olabilmıştır. Bu doküman, halen hayatta ve 84 yaşında bulunan son Karagözcü neslinin istifadeye en lâyık olanı «Hayali Küçük Ali» tarafından hazırlanmıştır.

Figürler (suretler), dana ve deve derisinden bizzat Küçük Ali tarafından yapılmıştır.

Kütüphane'deki Karagöz'le ilgili diğer malzemeyi de kapsayan ve basılmak üzere hazırlanan katalog'da gösterilen döküm şöyledir :

Oyun Takımı

— 45 pano üzerinde 28 oyunun çeşitli ve tamamlayıcı figürleri	277 adet
— Oynatım değnekleri 18'i çift, 12'si tek uçlu	30 adet
— 85 x 125 cm. boyutunda hassa perde	1 adet
— 188 x 279 cm. boyutunda oynatım tezgâhı	1 adet
— Kamıştan düdük (Nareke)	1 adet
— Def (Dayre = Daire)	

Basılı Doküman

— Karagöz'ün tarihi, tekniği, estetiği ve oyun metinleriyle ilgili kitaplar	76 adet
— Karagöz ile ilgili eski afiş ve duvar ilânı	6 adet

Ses Kayıtları

- 19 band üzerinde kayıtlı 46'-83' dakika süreli oyun 17 adet
- Karagöz oyununda kullanılan musikiyi kapsayan plâk 5 adet

Slayt

- Çeşitli Karagöz tiplerinin renkli Slaytı 30 adet

Bütün bu doküman yerli ve yabancı araştırmacıların emirlerine sunulmaktadır.

Y a r a r l a n ı l a n K a y n a k l a r

- Enver Behnan Şapolyo, *Karagöz'ün tarihi*. İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 133 S.
- Enver Behnan Şapolyo, *Karagöz'ün tekniği*. İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1947. 63 S. «Sahne Yayını»
- Georg Jacop, *Türklerde Karagöz*. Çev.: Orhan Şaik Gökyay. İstanbul, Burhanettin Matbaası, 1938. 37 S.
- Giulio Cai'mi, *Karaghiozi ou la comédie Grecque dans l'ame du théâtre d'ombres*. Athènes, Hellinikes Technes, 1935. 144 S.
- Karagös Türkische Schattenspiele*. 3. Folge. Hrsg. und erklart von Hellmut Ritter. Wiesbade, Kommissions - Verlag Franz Steiner G.M.H. 1953. XII + 666 S. 8° 41 planş «Deutsche Morgenlandische Gesellschaft»
- Muhittin Sevilen, *Karagöz*. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969. 368 S. 8 «Bin Temel Eser : 9»
- Müge Tanju : *Bir tiyatro kütüphanesi nasıl olmalıdır?* Ankara Üniversitesi İDİ ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Kürsüsü. Basılmamış Bitirme tezi. (1968) 104 S.
- Reşat Oğuz : *Karagöz'de halk türküleri ve halk hikâyeleri*. Kayseri, Erciyes Matbaası, 1946. 95 S.
- Georg Jacop, «Karagöz'de musiki» *Musiki mecmuası*, 186, (1963). 150 - 151. S.
- Metin And, «Birkaç söz.» Türkân Poyraz-Nurinisâ Tuğrul, *Tiyatro Bibliyografyası*. Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1967.
- Nurettin Sevin : «Karagöz.» Sadi Günel'in *Sanatkârlar dünyası* kitabı için hazırlanmış makale. Sayfa 279 - 295.